

تسامح و گذشت دینی نادرشاه

این پادشاه گذشته از اینکه میخواست است به آیین شیعی رسمیت دهد و آن را مقبول اهل سنت سازد نسبت به آیین‌های مسیحی و یهودی تسامح و گذشتی نشان داده و دستور داده بود که کتابهای آسمانی آنان به فارسی درآید و در دسترس همگان قرار گیرد .

ترجمه این کتابها به فارسی گویا از روزگار مغولان آغاز شده بود و از ترجمه‌های فارسی که در زمان آنها شده پاره‌ای هنوز هست .

شاه عباس هم دستور داده بود که با کوشش و کار دو دانشمند ایرانی ویک خاخام ربانی یهود و جان تادئوس (John Thaddeus) مزامیر و انجیل را به فارسی ترجمه کنند و مزامیر در ۱۶۱۸ به فارسی درآمده بود .^۱

همچنین محمد باقر بن اسماعیل حسینی با کمک زبان دانان ترسا بنام شاه سلطان حسین صفوی در ۲۰ شوال ۱۱۰۸ چهار انجیل را هر یک جداگانه به فارسی برگردانده است .

نسخه اصل شاهانه آن در کتابخانه بنیاد خاورشناسی شهر تفلیس به شماره ۵۵ هست (نیز بنگرید به فهرست ریو ص ۱ و ۲ - فهرست بادلیان ش ۴۰ و ۱۸۳۵) .

این یکی جزاعتقادنامه او انیس خلیفه است که از روی انجیل برای همین پادشاه نگاشته است (ش 358 ر M 323 دانشگاه لس آنجلس)

اکبر شاه پادشاه هند (۹۶۳-۱۰۱۴) هم دستور داده بود که در روزهای معین انجمن کنند و کتابهای آسمانی را در آنجا بیاورند و دانشمندان دین در آنجا گرد آیند و بایکدیگر گفتگو دارند تا اوسخنان آنان را بشنود و در آن بیان بشد و ببیند که کدام یک بهتر است . او میخواست است که کتابهای دینی را به فارسی برگردانند تا وی بخواند. او مذهبی را بر میگزید و روایی میداد که گزیده و گلچینی از همه دینهای بزرگ باشد ، این بود که برایش انجیل را به فارسی درآوردند .

ژیر و نیموشویر ، یا «پادری ژیرولانو گز اوپه فرنگی» همان - Padre Girulano Xavier الاب جیروم کسافیه (۱۵۴۹-۱۶۱۷) با عبدالستار پسر

۱- منتخب اشعار فارسی از آثار یهودیان ایران ص ۲۱ دیباچه .

قاسم فرشته لاهوری مؤلف اسرار الفلاسفه دراکره در روز چهارشنبه ۸ رمضان ۱۰۱۲ سال ۴۷ الهی (۱۶۰۲م) مرآة القدس یا داستان مسیح را برای همین اکبرشاه به فارسی نگاشته‌اند (نشریه ۳: ۲۳۹ - بلوکه ۹: ۱ ش ۱۳) .
در زمان شاه جهان (۱۰۳۷-۱۰۶۸) هم سفرهای پنج گانه تورات را به فارسی برگردانده‌اند.

اکبرشاه از دین مغولان و لامایان و هندوها و بوداییان و ترسایان و یهودان و پارسیان و مسلمانان آنهم به انگیزه حروفیان و پسیخانیان ایران که دربار صفوی آنها را در رنج و شکنج میداشته است دینی آمیخته بنام دین الهی ساخته و روش صلح کل در آن پیش گرفته بوده است . درباره این کار اکبر شاه آقای محمد اسلم استاد تاریخ دانشگاه پنجاب کتابی به زبان اردو بنام دین الهی اوداس کاپس منظره (چاپ ۹۷۰ - لاهور) دارد که از هر جهت کامل است. در آن (ص ۱۷۳-۱۸۸) از نفوذ روش پسیخانی و حروفی و تأثیر محمود پسیخانی و شریف آملی نقطوی و ابوالفضل ناکوری در پیدا شدن دین الهی گفتگو شده است .

نادرشاه هم گویا از روش گذشت و تسامح آنان پیروی کرده است. میگویند که وی روزی در اشمیادزین به نماز ارمنیان رفته و در جشن تاج گذاری خود کاتولیکوس را هم خوانده است. ارمنیان نخب جوان را او به مشهد آورده و آزاد گذارده است. نمایندگان کشورهای خارج و مسیحیان در زمان او در اصفهان و کیلان آزاد میزیسته‌اند .

نادر کوشیده است که مذهب جعفری را نزد اهل سنت رسمیت باشد و از حدت دشمنی شیعی و سنی بایکدیگر بکاهد این است که در منشآت دربار نادری «وثیقه شهادت علمای ترکستان و روم و ایران بر حقیقت مذهب جعفری» و «عقاید اسلامی درباریان نادری و دانشمندان کشور ایران و دانشمندان نجف و کربلا و حله و بغداد و کاظمین و بخارا و وراورد و خوارزم و جاهای دیگر» می بینیم و همه اینها میرساند که او میکوشیده است تا میان همه آنان آشتی دهد تا سنیان و شیعیان بتوانند باهمدیگر زیست کنند (فیلم ش ۲۳۱۴ از نسخه ش ۸۴۴۹ دانشگاه یاد شده در فهرست ص ۶۳۹-۶۵۷ ش ۷۸-۸۱) .

نادرشاه از اکبرشاه پیروی کرده میخواست است که میان دینهای بزرگی آشتی دهد این بود که فرمود ترسایان انجیل را و خاخامان یهود تورات را از عبری به پارسی برگردانند. میگویند که او در این باره از آیت و محمد رسول

الله..... مثلهم فی التوریه و مثلهم فی انجیل.... و عدا الله الذین آمنوا و عملوا الصالحات منهم مغفرة و اجراً عظیماً (سوره الفتح ۴۸: ۲۹) الهام گرفته است.

میگویند که او به ترجمه کتابهای زردشتی نیز نگریسته بود و چنانکه خواهیم دید قرآن را هم به دستور او به فارسی درآورده اند.

او در ۱۰ع / ۱۱۵۴ (۲۸ مه ۱۷۴۱) نمایندگان دینها را نزد خود خواند و بدانها گفت که اگر خدا یکی است پس باید دین هم درجهان یکی باشد. پس نادر گویا میخواست است به آنجایی برسد که اکبر شاه بدان نرسیده بود چه او دانشمندان یهود و نصارا با کتابهای شان گرد آورد و گفت بایستی چهار کتاب و انجیل و تورات و قرآن را بی کم و بیش ترجمه لفظی کنید. آنها نسخه عبری درستی از اسفار خمه یافتند و آن را با نسخه های دیگر که از عربی ولاتینی بدست دانشمندان مسیحی فرنگ ترجمه شده بود سنجیدند سپس به کار ترجمه پرداختند.

نکارنده دیباچه ترجمه اسفار خمه همان نکارنده دیباچه ترجمه قرآن است و اوست که به چنین کاری مأمور شده بود و بررسی کار مترجمان که ربانیان اصفهان بوده اند با وی بوده است.

میگویند که نادرشاه به میرزا محمد مهدی کوکب استرآبادی مازندرانی (در گذشته میان ۱۱۶۲ و ۱۱۶۶) منشی و مورخ دربار او فرموده است که در کار ترجمه کتابهای آسمانی سرپرستی کند و گویا درهند بود که او چنین کاری را اندیشیده بود و گویا هم در ۱۱۵۳ (۱۷۴۰) بود که چنین اندیشیده و به مالا دستور داده است که تورات و انجیل را ترجمه کنند. او ملائی را به اصفهان فرستاد که دانشمندان یهود و ارمنی و فرنگی به کار ترجمه بپردازند و این کار می گویند که درشش ماه بسال ۱۱۵۳ پایان رسیده است.

دستیار استرآبادی در اصفهان از مسلمانان میرمحمد معصوم حسینی خاتون آبادی و پسرش میرعبدالغنی و محمد باقر بن اسماعیل حسینی و محمد مهدی عقیلی که رویهم چهارتن میشدند با چهار تن خاخام یهودی و هشت تن کشیش مسیحی بوده اند.

در ترجمه قرآن چند تنی کار کردند و آن را ترجمه لفظی نمودند در تورات و مزامیر متن عربی را به خط عبری نوشتند با ترجمه فارسی و سپس یکی از خوشنویسان آن را به خط فارسی برگردانده است و زیر آن ترجمه فارسی آوردند.

در انجیل از ترجمه لاتینی متداول Vulgate بهره بردند و آن را به فارسی برگردانند.

مزامیر را هم که گفتیم به فارسی ترجمه کردند و این کار در ع ۱۱۰۳/۱ (مه ۱۷۴۰) تا ع ۱۱۵۴/۲ (ژوئن ۱۷۴۱) انجام یافته است (مقاله فیشل - منتخب اشعار فارسی یهودیان ایران ص ۲۱ دیباچه).

نسخه اصل آراسته کتابخانه نادرشاه از ترجمه اسفار خمسه یا پنج سفر تورات در کتابخانه ملی پاریس به شماره S P ۱۷۸۰ هست به خط نسخ ایرانی نوشته در اصفهان نزدیک ۱۱۵۲ (۱۷۴۰) در ۳۰ برگ ۲۰×۲۲/۵ (بلوشه ۱۶۸:۴ ش ۲۲۰۸).

در این نسخه متن به عبری به خط معرب ایرانی و ترجمه فارسی زیر سطرها به شکرف است. نسخه از آن فرهاد میرزا بوده و او فهرست مطالب برای آن در پایان ۹ ج ۱۲۸۷/۱ نوشته است.

نسخه‌ای از ترجمه پنج سفر تورات نادری به نسخ آراسته سده ۱۲ و ۱۳ در کتابخانه سلطنتی (ش ۱۴۹ دفتر) هست با همان دیباچه آغاز ترجمه قرآن نادری و تنها ترجمه است (فهرست آتابای ۱۱۴:۲ ش ۵۴ با دو تصویر آن). از ترجمه تورات نادری نسخه‌ای دیگر در کتابخانه ملک به شماره ۴۹ هست (ص ۱۶۸ فهرست فارسی).

متن آن نسخ سیاه و ترجمه فارسی نستعلیق شنکرف ۹ ج ۱۲۸۷/۱ برای فرهاد میرزا معتمدالدوله باحواشی عبدالجواد به خط شکسته نستعلیق با ترجمه فارسی میان سطرها در ۳۰۴ برگ ۳۰۳ با نام سفرها در گوشه راست صفحه فرهاد میرزا در ص ۱ نسخه در پنجشنبه ۲۴ شوال ۱۲۸۹ مطالب را تحلیل و فهرست کرده است. *آرشیو جامع علوم انسانی*

نسخه دیگری هم در کتابخانه وزیری جامع یزد هست به شماره ۱۵۴ به نسخ محمدکاظم حسینی از سده ۱۳ با دیباچه و فهرست فارسی (فهرست ۱: ۱۸۹) با تصویر - نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ۴: ۳۷۹) و آن پنج سفر است در ۵۴ پاراش. مترجم در اینها از خود نامی نبرده ولی از پادشاهی وصف کرده است و میگوید که به دستور او به اصفهان آمدم تا تورات و انجیل و قرآن بدست یاری من به فارسی در آید و در ترجمه تورات از متن عبری و ترجمه لاتینی و عربی بهره برده‌ام.

متن عبری در آن نسخه به نسخ مشککی و ترجمه فارسی زیر سطور به

نستعلیق شنکرف و نوشتهٔ محمد کاظم حسینی است در ۲۵۴ برگ ۲۶ س با فهرست اسفار در آغاز نسخه. آغاز این دو نسخه یکی است و دیباچهٔ آن دو همانست که در آغاز مواضع الرحمان گذارده شده است.

در زمان فتح علی شاه (۱۲۱۲-۱۲۵۰) و محمد شاه (۱۲۵۰-۱۲۶۴) نیز پنج سفر تورات بنام ترجمهٔ تورات به فارسی درآمده و دانشمندان یهود و مسلمان در این ترجمه همکاری داشته‌اند.

نسخهٔ آن در کتابخانهٔ آستان رضوی شمارهٔ ۵۰ و ۵۱ و ۵۲ نوشتهٔ محمد حسین جوینی هست (فهرست ۱: ۲۲) تاریخ تحریر در آن ۱۲۱۶ و ۱۲۲۶ و تاریخ وقف تاج ماه بیکم ۱۲۶۲ است (شهرستانها ۲: ۶۴۴)

نسخه‌ای از ترجمهٔ زبور نادری که به دستور او در اسفهان شده است در کتابخانهٔ سلطنتی (ش ۱۴۸ دفتر) هست به نسخ آراسته در متن عبری و نسخ ریزتر زیر سطرها در ترجمهٔ فارسی و از سدهٔ ۱۲ و ۱۳ و میرسد به مزمور صد و پنجاهم و باهمان دیباچه‌ای که در آغاز ترجمهٔ قرآن نادری آمده است. (فهرست آتابای ۲: ۱۱۹ ش ۵۶)

نسخه‌ای از ترجمهٔ انجیل‌های چهارگانه در کتابخانهٔ بنیاد خاورشناسی فرهنگستان لنین گراد به شمارهٔ ۲۶۸ C (فهرست عمومی ش ۱۹۵) هست به خط نسخ سدهٔ ۱۳ و آراسته در ۱۱۸ برگ ۸ س ربعی.

از دیباچهٔ آن برمیآید که نادرشاه به محمد مهدی عقلی دستور داده بود که با کمک دانشمندان مسلمان و یهود و ترسایان اسفهان تورات و زبور و انجیل و قرآن را به فارسی درآوردند و او با همکاری میرمحمد معصوم حسینی خاتون-آبادی و پسرش میرعبدالغنی حسینی و راهبان و کشیشان و قسپسان و پادریان و اخبار یهود انجیل را به فارسی برگردانند و در این ترجمه به سخنان دانشمندان و شروحی که بر آن نوشته هم می‌نگریستند.

نسخهٔ دیگری از آن در کتابخانهٔ سلطنتی هست (۱۵۰ دفتر) که چهار انجیل است باهمان دیباچه‌ای که در آغاز ترجمهٔ قرآن دیده میشود به نسخ خوش آراسته سدهٔ ۱۲ و ۱۳ (فهرست آتابای ۲: ۱۰۶ ش ۵۱ با دو تصویر از آن).

نسخه‌ای از انجیل چهارگانه (متی و مرقس و لوقا و یوحنا) که بدستور نادرشاه به فارسی درآمده است در کتابخانهٔ ملی پاریس هست به خط نستعلیق ایرانی نوشتهٔ ۱۱۵۹ (۱۷۴۶) در ۲۰۳ برگ ۲۰ × ۱۵ (شمارهٔ ۶ فارسی). لگران (Legrand) در رویهٔ برگ یکم آن می‌نویسد که این ترجمه به

فرمان نادرشاه طهماسب خان پادشاه ایران شده و مترجمان با چند کوشش ارمنی Vartapiets با دانشمندی امین سه بار درهفته با هم می نشستند و گفتگو می داشتند و می کوشیدند تا از معنی لفظی دور نگردند و مالاها یا دانشمندان مسلمان هم با آنها کمک میدادند تا هر چه بتوانند آن را به فارسی روانی در آورند .

نسخه اصلی آن را که اکنون نمی دانیم کجا است باراهنمایی و کارگردانی ر . ب . لاگارد (R. P. Lagard) از پدران کلیسا و مبلغ استان گیلان که در ۲۳ مارس ۱۷۵۰ (۱۲ ع ۱۱۶۳/۲) در گذشته است به نگارش در آورده و در سال ۱۱۴۹ (۱۷۳۶) بود که نادرشاه دستور این ترجمه فارسی عهد جدید را داده بوده است (فهرست بلوشه ۱: ۶ ش ۷).

میگویند که در کار ترجمه انجیل دومبلغ کاتولیک و دو دانشمند کاتولیک ارمنی و دو ارتدکس ارمنی و دو کوشش و در کار ترجمه تورات چند خاخام یهودی و در کار ترجمه مزامیر چهار خاخام یکی بنام بابا پسر لوزیل دست داشتند . نزدیک به زمان نادر چندباری ترجمه قرآن نگاشته اند.

۱) علی رضابن کمال الدین حسینی شیرازی برای شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۱۰۵) به سال ۱۰۸۴ ترجمه سلطانی ساخته و قرآن را در آن به فارسی در آورده است .^۱

۲) آقامحمد هادی مترجم فرزند محمد صالح مازندرانی در گذشته ۱۱۲۰ گویا در ۱۱۱۵ ترجمه القرآن نگاشته است .^۲

۳) قطب الدین احمد بن عبدالرحیم ولی الله دهلوی (۱۱۱۴-۱۱۷۶) که در هند متکلم و محدثی نامور بوده است فتح الرحمن بترجمه القرآن ساخته است که بارها با خود قرآن به چاپ رسیده است .^۳

ترجمه قرآن نادری نسخه اصل آن در کتابخانه ملی پاریس به شماره SP ۱۷۷۹ (به نسخ در اصفهان در ۲۰۱ برگ ۱۹/۵ X ۲۹) هست (فهرست بلوشه ۴: ۱۶۸ ش ۲۲۱۰).

مترجم آن همان کسی است که در ترجمه تورات و انجیل دست داشته و

۱ - نسخه قاهره شماره ۳۳۸ طلعت نوشته محمد هادی بن محمد علی اصفهانی در ۱۱۲۹ (منزوی ۱۵).

۲ - نسخه نوشته محمد صالح بن نوکل عشهدی در ۱۱۱۵ (منزوی ۱۶).

۳ - استوری ۲۱:۱ - بریکل ۱۵۵

میگوید که برای نادرشاه ترجمه ساده‌ای شده و آنهم بی کم و بیش ولی از خود نامی نبرده است. در دیباچه آن کلماتی آمده است که در آغاز ترجمه تورات دیده میشود. این ترجمه در سال ۱۱۵۲ (۱۷۴۰) برای کتابخانه نادر (۱۱۴۸ - ۱۱۶۰) نوشته شده است (استوری ۱: ۲۰ و ۱۲۰ - بریگل ۱۵۴)

ترجمه‌ای از قرآن بنام مؤندالرحمان فی ترجمه القرآن یا تاج التراجم با کوشش میرزا محمد ملک الکتاب در بمبئی پس از سال ۱۸۶۷ گویا در ۱۸۹۳ (۱۳۱۱) چاپ سنگی شده و در دیباچه آن آمده است که نادرشاه به من (از خود نامی نمی‌برد) فرموده و وارد ... اسفهان (شوم) و علماء یهود و نصاری را با کتابهای معتبره ایشان جمع و کتب اربعه سماویه را که عبارت از توریه و زبور و انجیل و قرآن مجید باشد به لغت فارسی به الفاظ ظاهر و عبارات واضحه بهمان ترتیب اصل بی‌زیاده و نقصان محترز از اطناب و تطویل و شرح و تفصیل نقل نماید بعد از ورود به (اسفهان) و به تقدیم رسانیدن خدمت مرجوعه در ترجمه توریه و انجیل و زبور به نحو مقرر و مأمور به دستگیری فریضه دعا قرآن .. را ... چنانکه ... مقرر شده به قدر وسع و امکان بی‌زیاده و نقصان بلکه لفظ بالفظ مطابق و سیان و کلمه با کلمه موافق و یکسان از لغت عربی به زبان فارسی ترجمه و نقل نمود و مقطعات حروف نورانیه ... بهمان نحو نقل نموده متعرض ذکر تأویلات آنها به سبب اختلاف روایات نگردید.

در این دیباچه نامی به کتاب داده نشده و یادی هم از مترجم نیست ولی در ص ع این چاپ عبارت « تاج التراجم موسوم به مؤندالرحمان و قرمان یزدان فی ترجمه القرآن » دیده میشود و در پایان آن هم آمده « مؤندالرحمان فی ترجمه القرآن » از آقا جمال جمال‌الدین محمد بن حسین محقق خوانساری است و او آن را به فرمان نادرشاه نگاشته است و این چاپ را من (میرزا محمد ملک الکتاب) به دستور حاجی میرزا سیاح اسفهان‌ی از روی نسخه کتب خانه نادری که به ارث به « جهان خورشید بانوغراباغی معروف به خان قزی شاه - زاده قفقازی » رسیده بود و بنام این بانو به چاپ رسانده‌ام .

این را میدانیم که آقا جمال خوانساری در ۲۶ رمضان ۱۱۲۵ درگذشته است (روضات الجنات ۱۵۶) و نادرشاه (۱۱۴۸ - ۱۱۶۰) را پادشاه ندیده است پس نمیتواند او مترجم قرآن نادری باشد. میگویند که جمال‌الدین محمد بن حسین خوانساری دیگری نواده آن یکی در زمان نادرشاه میزیسته و

- اوست مترجم قرآن^۱.
- این را هم نوشته اند که آقا حسین خوانساری پدر آقا جمال خوانساری تفسیر قرآن به فارسی دارد^۲.
- مستوفی دیوان اعلی کاتب السلطان میرزا محمد حسین پسر حاج محمدعلی تاجر شیرازی تهرانی خوش نویس روزگار ناصرالدین شاه وزنده تا سال ۱۳۱۶ ترجمه قرآن را در ۱۲۹۰ برای این پادشاه به نستعلیق نوشته و رقم کرده است (ش ۷۹۵ سلطنتی) جلد این نسخه را استاد فتح الله شیرازی در همین سال برای همین پادشاه ساخته و آداسته است در ۶۹۲ ص ۱۴ س ۲۱۴ X ۳۳۵.
- آغاز این نسخه در تصویر ش ۱۷ و نمایش جلد آن در تصویر ش ۴۴ راهنمای گنجینه قرآن در موزه ایران باستان (نیز: ۷۰:۱ و ش ۲۴۷) دیده میشود^۳.
- نمونه خط این شیرازی از پایان مثنوی در تصویر ش ۷۵ فهرست نمونه خطوط خوش کتبخانه شاهنشاهی ایران (ص ۲۸۳) و در رقه عربی مورخ ۱۳۰۵ او در ش ۶۰ (ص ۶۳) فهرست نمایشگاه خطوط خوش نستعلیق کتبخانه ملی دیده می شود.
- او آنگاه که معلم خط نایب السلطنه بوده است به دستور پادشاه قاجار نسخه ای از گلستان سعدی در ذیح ۱۲۸۰ نوشته است همچنین برای ناصرالدین شاه در ۱۲۷۹ یک مثنوی نوشته است (ش ۴۰۰ ص ۱۳۲ فهرست کتبخانه سلطنتی از بیانی) و تاریخ نخجیری ناصری در ۱۲۸۲ ش ۱۱۴۵ سلطنتی^۴.
- ترجمه دیگری از قرآن هم در همین کتاب خانه هست (ش ۸۸۴ دفتر) به نسخ
-
- ۱- شرح قرر الحکم و در الکلم جمال خوانساری چاپ محدث ارموی در تهران در ۱۳۳۹-۱۳۴۲ چاپ ۱ ص ۱ قح و ج ۶ ص ۳۲۱۷ از گفته آقای همایی که در جنگی چنین دیده است.
- ۲- روایات الجنتات ۱۹۵
- ۳- نیز خوشنویسان بیانی ش ۹۸۹- دیباچه گلستان هنر ص ۲۰ - فهرست خطوط خوش نستعلیق کتبخانه ملی ص ۱۶ - فهرست سلطنتی از بیانی ص ۱۳۲ - فهرست آتابای ۱۳۷:۲ ش ۶۴ ش ۹۰ دفتر.
- ۴- فهرست نمایشگاه خطوط خوش نستعلیق کتبخانه ملی ص ۱۶ - فهرست نمونه خطوط خوش کتبخانه شاهنشاهی ایران ش ۷۵ و ۷۶ و ۷۷ ص ۱۵۸ و ۱۵۹.

خوش آراسته گویا از سده ۱۳^۱ این دو ترجمه جز ترجمه منسوب به خوانساری است.

کار ترجمه کتابهای آسمانی که به پایان رسید مترجمان را در قزوین نزد شاه فراخوانده اند. اسقف کاتولیک های اصفهان و دومبلغ ارمنی و مترجمان دیگر راه قزوین را سپردند و نادر آنها را پذیرفت و هزینه سفرشان را داد و کارشان را دید ولی گفت که مرا وقت خواندن این ترجمه ها نیست و گویا هم گفته است که چون خدا یکی است پس يك پیغمبر هم بیش نیست و گفت اگر خدا بخواهد دین بهتری می سازم. به آنها فرمود که به خانه های خود بازگردید و به آنها صد تومان پول داد، به یهودان که چهار تن بودند بیست تومان و به هشت تن مسلمان که چهار تن دستیار میرزا محمد مهدی خان استرآبادی بوده اند چهل تومان و به پنج تن ارمنی بیست و پنج تومان و به سه مبلغ مسیحی پانزده تومان رسیده بود.

محمد مهدی بن محمد رضای اصفهانی میگوید که نادر روزی با مؤمنی از بهشت پرسید اوو برایش آن را وصف کرد. وی پرسید که در آنجا جنگ هم هست؟ گفت: نه. وی گفت که پس بهمفت هم نمی آزد.

روشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱ - فهرست آتابای ۲: ۱۲۸ ش ۶۰ با دو تصویر از آن

بنگرید به:

- ۱) راهنمای کتاب مقاله والترز فیشل درباره ترجمه های تورات و انجیل ترجمه احمد آرام ۲: ۶۷۴ و ۱۷۰۳ و ۲۱ و ۱۶۸.
- ۲) منتخب اشعار فارسی از آثار یهودیان ایران از امتون نضر چاپ ۱۳۵۲ تهران.
- ۳) نامه های طبیب نادرشاه ترجمه حریری ص ۷۵
- ۴) تاریخچه نادرشاه از مینورسکی ص ۱۲۰
- ۵) نادرشاه از لاکهارت ص ۳۵۰ و ۳۵۱.
- ۶) الحجج القطعية لانفاق الفرق الاسلامیه از عبدالله بن حسین سویدی چاپ قاهره در ۱۳۲۴ که در این مدارك از آن یاد شده است.